

УДК 321.01:316.3

„ПУБЛІЧНИЙ ВАКУУМ” ПОСТРАДЯНСЬКОЇ АНТИПОЛІТИКИ

Кайкова О.В.

За останні роки кінця ХХ століття історичні розколи, котрі лягли в основу західноєвропейських партійних систем, втратили свою значимість, а партійні системи, здаючись до того часу інертними та стійкими монолітами, розпочали активний рух. Падіння соціалізму позбавило країни ліберальної демократії їхнього ворога, систематичного конкурента, котрий шляхом децентралізації став долучатися до нових засад відкритості та ситуативної гнучкості. Така політика лягла в основу певного „постідеологічного”, „постісторичного” чи навіть „постсучасного” контексту, зміною акценту від виборчих імперативів до набуття політикою дорадчої форми, яка постає одразу і правдоподібною, і привабливою для наслідування. Адже, коли політика стає схожою на утилек, громадяни схильні до того, щоб позбутися її як такої. Публічна сфера, ролі, етика, зобов'язання, цілі – все це витіснятиметься під натиском деструктивної сили безмежного індивідуалізму кожної з особистостей, наділеної владними повноваженнями.

Дана робота має за *мету* розглянути концепції антиполітики у пострадянському просторі та проаналізувати, як їх втілення може призвести до зникнення публічної сфери суспільного життя. Робота має наступні *завдання*: дати визначення „антиполітики” стосовно поняття „політика” та визначити різницю між ними; виявити характерні риси, види і специфіку антиполітики у пострадянському просторі та відмінності у західній та антиполітиці країн постсоціалістичного табору; впродовж цього проаналізувати появу „вакууму” у публічній сфері суспільного життя громадян країн соцтабору за допомогою прикладів політичної дійсності через призму комунікативного процесу.

Постановка проблеми. Розглянуті нижче антиполітичні дослідження стосуються шляхів повалення публічної сфери суспільного життя. Вони аналізують умови „вилучення” політики так само добре, як зусилля в напрямку її колонізації. А. Шедлер, Е. Вілсон, С. Бергер та інші сучасні західні дослідники антиполітики говорять про колонізацію політичної системи з боку людських спільнот, суспільства. Дехто з сучасних західних науковців у своїх дослідженнях реконструює антиполітичні традиції західної політичної думки та продовжує формувати сучасні антиполітичні концепції (Б. Хіндес, Г. Вейлер, Е. Джаффе). Інші фокусуються на антиполітичних дискурсах та поведінці залучених до них учасників (Ч. Фейрбенке, А. Браун, Г. Браун). Останні зображують те, що можна назвати структурною антиполітикою, певною поразкою політики з боку об'єктивних суспільних тенденцій та антиполітичних трактовок, наприклад, стосовно втрати політикою впливу на території під натиском транснаціональної економічної системи, появи глобальної економіки та всесвітнього руху капіталу (Л. Полі, Н. Лечнер), проблеми „напівкомунікації” Т. Еш. Дослідження авторів країн екс-соцтабору не є цілеспрямованими суто на розкриття феномену антиполітики у радянській та пострадянській дійсності, але наявність цієї проблеми зазначають наступні автори, переважно учасники дисидентського руху: А. Михнік, Я. Черногурський, В. Бенда, В. Гавел, Д. Конрад та ін. Також слід зазначити імена наступних дослідників, котрі зробили свій внесок в наступні дослідження і аналіз антиполітики: Г.В. Суходольський (вперше

ввів термін „антидіяльність”), В. Нерсисянц, А. Панарін, Б. Путачов, А. Юр'єв, Л. Швецова. Всі автори цілеспрямовані на серйозну участь у антиполітичному дискурсі, досліджуючи його за своїми власними правилами. У сфері політичної науки стає загальноприйнято підтверджувати політичну кризу сучасності. Існує величезна спокуса в зображенні антиполітики як простої реакції на такий критичний розвиток, як ідеологічна суперструктура, що походить з невідповідностей, які виникають в основі політики.

Для початку необхідно дати визначення терміну „антиполітика”, тобто слід правильно визначити предмет політики, на протиставлення до якого і складається антиполітична концепція. Визначення предмету політики містить в собі наступні частини: виявлення суспільних проблем, конфліктів, розробку та уточнення поєднаних між собою політичних рішень, встановлення своїх власних правил у політичній діяльності. Політика зображена у сфері суспільних дій. Вона керує громадськими справами шляхом залучення своєї авторитетності та визначає правила й метанорми, що керуватимуть такими операціями [1].

Така концепція політики є функціональною, допоки має відношення до суспільних завдань, які збирається виконувати; є формальною, допоки вона не вимагає певної передумови політики (потреби в безпеці чи довговічності); неісторичною, допоки вона належить до всіх форм суспільства в усі часи – від „племінної” до складних сучасних форм; аморальною, допоки вона враховує дисфункціональність. Вона не вважає, що політика має оперувати такими основними поняттями, як свобода, рівність, обговорення та компроміс.

Концепція антиполітики розглядає питання законності фундаментальних передумов політики. Тобто основна функція політики – менеджмент публічних справ – є непотрібною, адже проблеми колективних дій не існують. Така форма антиполітики має за мету зруйнувати політику, позбавитися неї або боротися за її послаблення [18, с. 9-10].

Існує також інша концептуальна форма антиполітики, що визначає спробу „колонізувати” політичну сферу, включає в себе функціональну цінність політики та діє на основі комунікативного впливу. Сьогодні політика стає автономною сферою дії, підсистемою у суспільстві, що керується власною логікою та динамікою власного розвитку. Еволюція сучасної політики, її суспільна диференціація постійно знаходиться у боротьбі і має захищати себе від законів ринку, НТП, сфери розваг та реклами.

З метою функціонального визначення слід тлумачити „політику” в контексті регулювання життєдіяльності суспільства, пов'язуючи цей процес з існуванням сучасної держави. Визначаючи „публічну” (громадську) сферу суспільного життя, слід мати на увазі цілий ряд традицій, символів, законів та ритуалів, що дають людині відчуття причетності до громади, непорушного зв'язку із державою, бінарна опозиція між приватним та публічним, що представляє головний код політики. Але, сортуючи комунікативні акти щодо їх приналежності до політичної (публічної) чи неполітичної (приватної) сфери, не можна з точністю сказати, до якої з них вони все ж таки належать. Роздільна лінія між публічною та приватною сферами є досить умовною. Політика як самовиражальна, самовпорядкована діяльність окреслює певні сфери власної компетентності. Внаслідок цього межа між публічним та приватним не є фіксованою та час від часу змінюється. Існує лише два випадки цілковитого знищення кордонів між ними – в тоталітарному суспільстві та на острові Робінзона Крузо до його зустрічі з П'ятницею. В першому випадку всі дії є політичними, в другому – індивідуальними [17, с. 291-312]. Більш пізні антиполітичні ідеології зазначають, що звичайні родини чи групи особистостей, що живуть у фізичній близькості один до одного, не стикаються з жодною можливістю застосувати колективну діяльність, адже не формують громаду чи

взаємозалежну спільноту. Живучи в цілковитій автаркції, вони не вступають до конфлікту з сусідами, не відчують себе залученими до спільних дій – „мені ніхто не потрібний, так само як я не потрібен жодному з них” [11, с. 28]. В цьому світі цілковитого ігнорування переваг публічної сфери суспільного життя, окрім самостворених, та проблем, окрім самовиліковних, політика постає безкорисною ініціативою, що пропонує шляхи вирішення проблем, котрі не існують.

Такі антиполітичні утопії презентують публічну сферу як порожню та пустельну землю, вказуючи на вакантне місце політики в ній. Інколи вони переймають свою метафоричну сутність з біології [16, с. 81-105]. Наприклад, вони можуть бути доповненням до популістської ідеї щодо органічної, дополітичної спільноти, яку заражує та руйнує політика. Або до системно-теоретичної концепції суспільної самогенерації, змодельованої в структурі людського мозку. В наш час ідея саморегульованого порядку віднайшла своє парадигматичне втілення в узгодженій метафорі ринку – „невидимої руки”. Класичний лібералізм, таким чином, містить у собі антиполітику [18, с. 5-10].

Розвиток пострадянського простору розпочинається ще за часів „перебудови” і є світом ворогуючих між собою політичних особистостей. Тобто визначення політики, викладене вище стосовно країн Заходу, у пострадянському просторі не має сенсу. Наприклад, серед держав „плеємної системи”, де існують поняття авторитету та конфлікту, немає місця для світу політики в звичному розумінні. Життя у таких країнах є частково структурованим певною формою соціальної організації, описаною сучасними антропологами. Таке суспільство складається з груп людей, котрі ведуть свій рід від спільного пращура, які поєднуються з більшими групами, історія котрих веде до більш давніх спільних пращурів. Таким чином, складається відповідна формація на манер „матрьошки” [18, с. 76].

Плеємна система, що є типовою для сегментарно структурованого суспільства, є системою збалансованої опозиції між угрупованнями (плеєнами) та груповими секціями від більшого до меншого поділів („нуклеарна сім’я”), тому наявність основного авторитету серед таких груп неможлива. Старе арабське прислів’я виражає цю систему більш просто: „Я йду проти мого брата; мій брат і я проти нашого кузена; наш кузен, мій брат і я проти кожного стороннього” [12]. Такою є політична дійсність в більшості сучасних суспільств, керованих наркобаронами у гірській місцевості Колумбії або воєначальниками в Боснії чи на Кавказі.

У часи правління комуністичного режиму держава-партія намагалася повністю контролювати суспільство [20]. Ізоляція людей від їхньої соціальної ідентичності, перероблена історія, заборонені традиції, змінена на „новояз” мова – все це сприяло тому, що єдиною суспільною комунікацією залишався зв’язок між особою та державою-партією.

Після смерті Сталіна були спроби чинити спротив комуністичному режиму політичними засобами, подібно Будапештському повстанню 1956 року. Однак ті спроби були жорстко придушені, так само як зазнало поразки і намагання реформувати соціалізм, надати йому „людського обличчя”, наприклад протягом Празької Весни. Як наслідок комуністичної диктатури, з’являються два різновиди взаємин: зовнішній конформізм і внутрішній опір – зовні більшість людей поводитись так, немов би вони сприймали існуючу систему, але у своєму особистому житті вони перебували в постійному пошуку свободи і комфорту.

У сімдесяті роки дисидентські кола розпочинають перегляд шляхів протидії системі. Саме в цих дисидентських угрупованнях і формується концепція громадянського суспільства та набуває довершеності ідея його створення. Вона ж відіграє і провідну роль

у революційних заворушеннях 1989 року, коли, наприклад, у Польщі інтелектуальні кола, робітники та римо-католицька Церква об'єднують усю свою енергію у профспілковому русі Solidarnosc („Солідарність”), що влітку 1980 року набуває законного оформлення завдяки Гданьським Угодам.

В умовах неможливості реформування партії та держави альтернативно було запропоновано створення незалежних сфер життєдіяльності, в яких люди могли б відтворити та реалізувати свою відповідальність. „Друге суспільство”, як його назвали, або „антиполітика” (Адам Міхнік), „острови позитивного відчуження” (Ян Чорногурський) або „паралельний світ” (Вацлав Бенда). Цим шляхом мав розвинутися цілий спектр самоорганізацій: приватні університети; інша економіка; паралельна інформаційна мережа („самвидав”), незалежне релігійне життя, незалежні профспілки, дискусійні групи тощо [3]. У свою чергу це мало сформувати альтернативну соціальну свідомість поза уявленнями „офіційного” життя. Але концепція громадянського суспільства не була оформлена як конкретна політична програма. Це була ідея, що передбачала як моральний „вихід” із соціалізму, так і альтернативну стратегію надії для майбутнього. Вищезгадана концепція була важливою рушійною силою революції 1989-1991 років.

Такий діалог також розгортався в просторі „напівкомунікації” – односторонньої інформації, що просочувалась крізь „залізну завісу”. Західні інтелектуали і зараз інколи використовують концепцію Центральної Європи, з якою ніколи не погоджувались дисиденти. Першому аналітику та пропагандисту такого дискурсу Т.Г. Ешу не складно було помітити, що антиполітика в кінцевому випадку є наслідком того, що сама політика стає неможливою [4]. Угорський герольд теми Центральної Європи Дьордь Конрад також виступив на цю тему, даючи своїй книзі „Центральноєвропейські медитації” підзаголовок „Антиполітика”, де він розробляє чітке поняття „антиполітичної опозиції”, задаючи якої вважає роздержавлення до останнього кутка поглинутого владою суспільства [15].

Відсутність відкритого популізму стало основною відмінністю посткомуністичної антиполітики на той час, коли після Холодної Війни відбувся розквіт західного світу та спад у радянському. Коли керівництво СРСР на чолі з М. Горбачовим розпочало реформацію СРСР, в країні не було ані спеціалістів, ані трудів з практичної політичної діяльності. Одночасно із залученням до стихійної політики вироблялись засади масових політичних явищ, політичного суспільства, політичної особистості, психолого-політичних станів тощо [12]. Вже тоді стало зрозуміло, що поява мітингової форми антиполітики із руйнуванням пам'яток, дискредитацією авторитетів, дезорганізацією управління, дезорієнтацією суспільства, деморалізацією силових органів, дезінформацією населення, фальсифікацією історії, дезінтеграцією народу та держави повністю себе вичерпала з надією, що „все стане на свої місця”.

Після 1991 року політика мала набути науково-університетських рис, але тактика мітингової антиполітики натомість перетворилась на тактику радикальної антиполітики, в основу якої була закладена майже законна кримінальна діяльність. Термін „антидіяльність” на пострадянській території був введений професором Петербурзького університету Г.В. Суходольським в 1975 році як загальна науково-практична категорія, однак „матеріалізувався” у суспільному житті західних та країн пострадянського простору [9]. Радикальна антиполітика з кримінальною підтримкою характеризується тезою „Немає людини – немає проблеми”. Саме це явище обумовило такі історичні наслідки, коли СРСР ступив на курс дезінтеграції держави, розколу суспільства, путчу 1991 року, розстрілу Білого дома в 1993 році, майже повної зупинки виробництва та криміналізації всієї економіки. До 1994 року стало зрозуміло, що ініціативу в політиці

захопили прихильники радикальних бойових акцій. Обличчям антиполітики стала розвідка, контррозвідка, розподіл народу на „своїх” та „чужих”. Антиполітика стала справжньою війною [10]. Криміналізація, замах на життя, вбивства стали у пострадянському просторі звичайною справою.

В сучасні часи ми проходимо крізь ідеологічну кризу, і це яскравіше можна побачити на прикладі пострадянського простору, аніж у країнах Заходу. „Антиполітика” – це просто ще один придатний для визиску бренд. У Росії цю роль майстерно, хоч і недооцінено, вже давно виконує В. Жириновський. На останніх виборах до Думи одна частина еліти отримала дозвіл критикувати другу частину, а „Народній партії” було відведено роль популістського запобіжника, яку Кремль не хотів віддати справжнім радикалам” [2]. Не випадковим є те, що афоризм „культурної публічності”, наведений американським літературознавцем С. Фішем, говорить, що немає сенсу в піклуванні про те, щоб бути правим, головне – бути цікавим. Якщо ж ще раз звернути увагу на феномен Жириновського: цей майстр політичної клоунади ніколи не піклувався про те, щоб бути правим, свою мету він вбачав у тому, щоб залишатися „цікавим”. З точки зору класичної представницької раціональності В. Жириновський давно мав би бути виключеним з „великої” політики: надто систематично він займає позиції, котрі є відкрито суперечливими до соціальних запитів опозиційного електорату, над котрим він відкрито знущується. Заявивши про себе, як опозиціонер, котрий не зупиниться ні перед чим задля захпету „Великої Росії” він поступово і в Державній Думі, і поза нею виконував настанови Кремля, захищаючи інтереси олігархів. Таким чином, його електорат мав символічно більш-менш задовольнити свої підсвідомі потреби епатажною поведінкою політичного „скоромоха” [6].

Характерною відмінністю посткомуністичної антиполітики стала поява посткомуністичного націоналізму. Посткомуністичний націоналізм не пов’язаний з патріотизмом, зазначає сучасний західний дослідник антиполітичних тенденцій у пострадянському просторі Ч. Фейрбенкс. Він вбачає дві причини такого розвитку подій. По-перше, дезінтеграцію СРСР на сукупність республік, деяких – на провінції, міста та етнічні території і райони, які почали жити своїм життям. Такий процес в серпні 1991 року привів до непокори М. Горбачову з боку його міністрів, а останній – з боку їх підлеглих [18, с. 85-92]. Але в той же час дезінтеграція у державі не була єдиною причиною зникнення влади. Така владна сила була схильна до руху від центру вниз до рівнів, які відповідають за зв’язок із етнічними групами, племенами, кланами – поява так званої мережі „патрон – підлеглий”.

Пострадянська антиполітика у своєму прояві є більш радикальною, ніж західна, адже вона відбувається поза спробами змістити існуючу форму політичної системи іншою, поза послабленням впливу політики на публічну сферу. Коли старий механізм політичної організації був суттєво дезінтегрованим, суспільство почало свій рух від публічного, заточивши себе, таким чином, до його відсутності – „публічного вакууму”.

Сьогодні в світі з’явилися нові тенденції, котрі поєднують схід із заходом, особливо стосовно розірвання стосунків із публічним світом. Існують певні спільні риси між західним, так званим „мультикультуралізмом”, та „новим націоналізмом” (наприклад, етнічних чисток) у пострадянському просторі. Обидва напрямки базуються на існуванні основної етнічної групи, що є основою на тій чи іншій території, але в той же час обидва відрізняються від традиційного націоналізму, який полягає в певною мірою утиску однієї культури іншою шляхом завоювання або асиміляції. Обидва напрямки використовують релятивістський чи нігілістичний підхід до розвитку сучасної соціальної думки. І західна, і пострадянська політика використовує політичну діяльність для того, щоб покращити

життя та підвищити статус тих чи інших соціальних груп, але не має за мету створення такого порядку, права, за яким можливе було б покращення життя кожного індивідуума у кожній з груп. Таким чином, обидва напрямки є анархічними та антиполітичними.

При переході до постіндустріального етапу соціального розвитку відбувається зміна контурів і структури політичного простору, що пов'язана з масовізацією суспільства, індивідуалізацією політичних переваг, новою роллю мас-медіа, комплексу інформаційних ресурсів і комунікаційних технологій в цілому. У цих умовах комунікація за допомогою мас-медіа стає епіцентром політики. Механізм лідерства, що забезпечує інтеракцію "високої" політики з масами, при цьому неминуче "медіатизується", а роль "повідомлення" в новій комунікаційній системі виконує перш за все імідж влади, формування, просування, поширення і сприйняття якого стають найважливішою умовою політики XXI століття.

Тенденції існування західного та пострадянського світу знаходяться далеко від публічної сфери суспільного життя. В той час коли західні „інтелектуали” говорять про „громадськість”, вони не мають на увазі національну державу (вони ненавидять націоналізм), а говорять лише про локальну суспільну одиницю. Можна побачити, що посткомуністичний націоналізм, що постає у різних формах, означає дещо, що існує поза політичною діяльністю. Етнічна група у процесі етнічних чисток тримає себе на відстані від політичних дебатів та компромісів. Така ж поведінка населення має місце і в західному мультикультуралізмі.

В усіх країнах пострадянського простору політичний розвиток пішов за подібними політичними схемами: комуністична лібералізація, прихід до влади демократичного антикомуністичного боку сил, утвердження і криза парламентаризму, спроба через сильну виконавчу президентську владу стабілізувати політичний посткомуністичний режим, ерозія президентської влади, фрагментація політичних сил, „публічний вакуум” влади, вихід на політичну арену націоналістичних рухів. Роздроблення блоку демократичних сил відбулось скрізь: у РФ – розкол і фрагментація „Демократичної Росії”, у Чехословаччині – „Громадянського форуму”, в Болгарії – „Союзу демократичних сил”, в Угорщині – „Демократичного форуму”, в Польщі – „Солідарності”. Поступово відбувалось й розчарування широкіх мас населення в інститутах влади – парламенті, режимі президентської влади, самому змісті „демократії” і „демократичних реформ”. Причина скрізь одна – глибока кризи посткомуністичного суспільства була значно більшою, ніж здавалось при переході до реформування, а можливості його проведення за ліберальною моделлю – значно обмеженими [8].

Висновки. Сучасні моделі політики, що завжди залежать від випадкових політичних контрастів та виявлення природних прав чи від неохочого надання обмежених повноважень громадянському уряду, також заохочують появу антиполітики. Термін „антиполітика”, однак, не може бути помилково розтлумачений як синонім звичайної опозиції того чи іншого режиму чи слутаний з електоральною (виборчою) опозицією, яка виникає в процесі сучасної демократизації чи напівдемократичної практики. Жодна з нових форм демократії не може бути позначена як антиполітична, особливо в державах, де авторитарне чи диктаторське право протягом тривалого часу переважало чи де лише відбувається становлення „представницької” демократії. Антиполітика є присутньою тоді, коли політика розглядається таким чином, що не тільки викликає обурення чи цинічне ставлення до себе, але й виглядає як „забруднювач” суспільства, дійсний ворог всіх сфер суспільної діяльності. Коли антиполітика процвітає, політика стає головною ціллю для нападів опозиції і сприймається як цілковитий непотріб, потенціальний руйнівник продуктів людської діяльності, всіх досягнень людства.

Список літератури

1. Бебик В. М. Базові засади політології: історія, теорія, методологія, практика: Монографія. – 2-ге вид., стереотип. – К.: МАУП, 2001. – 384 с.
2. Вілсон Е. Віртуальна політика фіктивних демократій: Критика 1-2, 2006 р. – http://krutyka.kiev.ua/articles/s.5_1-2_2006.html.
3. Герлант У. Диссидентство в Советском Союзе // Свободный университет. Берлин. – <http://www.main.vsu.ru/~cdh/Articles/03-07a.htm>
4. Миллер А. Центральная Европа: история, современные дискурсы и место в них России // Круглый стол 15.04.02. – http://iicas.org/articles/15_04_02_ks.htm.
5. Нерсесянц В.С. История политических и правовых учений. – М., 1995. – Г.3. – §2.
6. Панарин А. Агенты глобализма. – http://www.panar.narod.ru/texts/panarin_agents/15/.
7. Політологія: Навч. видання / О. І. Семків, В. А. Шпилюк, А. І. Пащук та ін.; За ред. О. І. Семківа. – 2-ге видання, зі змінами. – Л.: Видавництво «Світ», 1994. – 592 с.
8. Пугачев Б. Антиполитика или реформы? // Центр политических исследований РАУ-Корпорации. – <http://magazines.russ.ru/nlo/2003/52/mill.html>.
9. Суходольский Г. В. Основы психологической теории деятельности. – Л., 1988.
10. Юрьев А.П. Российские универсанты и политика // Университетское управление: № 2(13). – С. 48-66. – СПб, 2000. – <http://www.ecsocman.edu.ru/db/msg/145149>.
11. Berger S. Politics and Antipolitics in Western Europe in the Seventies // Daedalus, vol. 108, no.1. – 1979. – Pp. 27-50.
12. Brown A. and Shvetsova L. Gorbachev, Yeltsin, Putin. Political Leadership in Russia's Transition. – Washington, 2001.
13. Dimensions of society: A Reader // Edited by David Potter, Philip Sarre. – GB: Hodder and Stoughton LTD in association with The Open University Press, 1978. – 530 p.
14. Fairbanks Ch. H., Jr. After the Moscow Coup // The Journal of Democracy, vol. 2. – Fall 1991.
15. Konrad G. Antipolitik: Mitteleuropische Meditationen. – Frankfurt / Main: Suhrkamp, 1985.
16. Mulgan J. Politics in an Antipolitical Age // Polity. – GB: Cambridge, 1994. – 157 p.
17. Schedler A. Anti-Political-Establishment Parties // Party Politics, vol. 2, no. 3. – 1996. – Pp. 291-312.
18. The End of Politics? Exploration into Modern Antipolitics // Edited by Andreas Schedler. – GB: Macmillan Press LTD, 1997. – 192 p.
19. The Presidency and Political Leadership // Contemporary Russian Politics. Ed. By A. Brown. – Oxford, 2001.
20. Tucker R. Stalin as a Revolutionary. – N. Y., 1973.

Поступила до редакції 16.08.2006 р.